

dr Ákos Bartha

HUN-REN Research Centre for the Humanities,
Institute of History (Budapest, Hungary)
<https://orcid.org/0000-0001-8812-1541>

DOI: <https://doi.org/10.56583/pig.2729>
Licencja: CC BY-ND 4.0

Działalność węgierskiej „Gwardii Obdartusów” w związku z sytuacją w Polsce w 1939 roku

The activity of the Hungarian "Ragged Guard" in relation to the situation
in Poland in 1939

Abstract

On July 5, 1939, a unit of the „Ragged Guard” a Hungarian right-wing organization with an anti-German orientation, crossed into the territory of the Second Polish Republic to participate in the Polish-German conflict over Gdańsk. Hungarian allies of the „Polish cause” planned to involve a larger group of volunteers by organizing transport for individuals from the Polish-Hungarian border deeper into Polish territory. Although the operation, led by Kálmán Zsabka, was not carried out and the unit was forcibly repatriated two weeks later, the entire affair caused a scandal on the Hungarian political scene. On August 1, 1939, two members of the pro-German Arrow Cross Party publicly compromised the participants of this action in the Hungarian National Assembly, simultaneously embarrassing the Hungarian government led by Pál Teleki. This article attempts the first reconstruction of the background, history, and course of the incident based on Hungarian literature on the subject, archival sources, and press reports.

Keywords: Ragged Guard, Polish Campaign, Pál Teleki, Poland, Hungary

Abstrakt

5 lipca 1939 r. oddział „Gwardii Obdartusów”, czyli węgierskiej organizacji prawicowej o profilu antyniemieckim, przedostał się na terytorium II Rzeczypospolitej celem wzięcia udziału w polsko-niemieckim konflikcie o Gdańsk. Węgierscy sojusznicy „sprawy polskiej” zamierzali zaangażować w te działania większą grupę ochotników organizując transport poszczególnych osób spod granicy polsko-węgier-

skiej wgłąb ziem polskich. Pomimo, że operacja dowodzona przez Kálmána Zsabkę nie została zrealizowana, a jednostka została przymusowo repatriowana dwa tygodnie później, to cała sprawa przyczyniła się do skandalu na węgierskiej scenie politycznej. 1 sierpnia 1939 r. dwóch członków proniemieckiej Partii Strzałokrzyżowców skompromitowało uczestników tej akcji w węgierskim Zgromadzeniu Narodowym, wprawiając jednocześnie w zakłopotanie węgierski rząd – kierowany przez Pála Telekiego. W niniejszym artykule podjęto więc pierwszą próbę rekonstrukcji tła, historii i przebiegu incydentu na podstawie węgierskiej literatury przedmiotu, źródeł archiwalnych i prasy.

Słowa kluczowe: Gwardia Obdartusów, kampania wrześniowa, Pál Teleki, Polska, Węgry

Wprowadzenie

1 sierpnia 1939 r. Ferenc Keresztes-Fischer, węgierski minister spraw wewnętrznych, musiał przerwać swoje wystąpienie w Zgromadzeniu Narodowym. Jego wywód zakłócili dwaj posłowie opozycji (Partii Strzałokrzyżowców), Kálmán Hubay i Kálmán Rátz, kierując publiczne oskarżenia wobec rządu Pála Telekiego. Hubay jednoznacznie stwierdził, że „w Danzig¹ powstały węgierskie wolne oddziały zbrojne, wspierane przez rząd, i występujące przeciwko Niemcom”, a Rátz dodał: „obdartusy przed Gdańskiem!”. W swojej zaimprovizowanej odpowiedzi minister spraw wewnętrznych odrzucił oskarżenie o oficjalne wsparcie gabinetu Telekiego dla tej inicjatywy, ale przyznał, że „siedmiu tak zwanych obdartych gwardzistów uciekło do Polski oraz, że ich zamiarem było rzekome wzięcie udziału w formowaniu niektórych ochotniczych oddziałów lub legionów”². W niniejszym studium postaram się więc zmierzyć z całą tą sprawą, która miała określone konsekwencje dla węgierskiej polityki wewnętrznej okresu bezpośrednio poprzedzającego wybuch II wojny światowej. W toku mojej analizy zamierzam wykorzystać dostępne źródła węgierskie oraz literaturę z nieukrywaną intencją, aby naszkicowany obraz można było uzupełnić o polskie archiwalia i prasę. Stanowi to więc jeden z moich głównych postulatów badawczych mogących przyczynić się do pogłębienia wiedzy o relacjach polsko-węgierskich omawianego okresu.

¹ W latach 1920–1939 było to Wolne Miasto Gdańsk.

² Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országggyűlés képviselőházának naplója. Első kötet, t. 1, Budapest 1939, s. 369.

Czym była „Gwardia Obdartusów”?

W wydaniu tygodnika *Sorakozó* z 1939 r., który miał wiele powiązań z rodziną węgierskiego przywódcy ruchu obrońców rasy węgierskiej³ Ivána Héjjas’a, napisano, że nazwa paramilitarnej grupy zwanej „Rongyos Gárda” (Gwardia Obdartusów) związana była ze zbrojną insurekcją w Zachodnich Węgrzech w 1921 r.⁴ Samo powstanie, skierowane przeciwko Austriakom, było wówczas milcząco wspierane przez węgierski rząd. Według powyższej koncepcji, po grabieży broni w Fürstenfeld (30 lipca 1921 r.) jeden z inicjatorów zbrojnej irredenty, Árpád Raád, właśnie w ten sposób nazwał jednostki biorące udział w walkach⁵. Z kolei w myśl innej wersji, nieco bardziej upowszechnionej, to właśnie wspomniany Raád nazwał oddział Héjjas’a „Gwardią Obdartusów” w dniu 5 sierpnia 1919 r. w Kecskemét⁶. Jednak według współczesnych źródeł nazwa ta jest bardziej związana z pisarzem Jánosem Komáromim, który opublikował książkę – ponad pół roku przed powstaniem – pt. „Rongyos Gárda. Tizenhat elbeszélés” (pol. Gwardia Obdartusów. Szesnaste opowiadań)⁷. W swojej pracy autor ten pisał o węgierskich Kurucach walczących przeciwko Habsburgom w XVII i XVIII wieku jako „Gwardia Obdartusów”. Warto dodać, że najprawdopodobniej on sam, jako weteran I wojny światowej, był członkiem wspomnianych wolnych oddziałów z 1921 r., co oznacza, że niektórzy z powstań-

³ Pojęcie rasy używane przez węgierski ruch „obrońców rasy węgierskiej” nie było wyraźnie biologiczne (jak w przypadku nazistów), co może być związane z faktem, że wielu kluczowych ideologów i polityków tego ruchu miało słowiańskie, niemieckie lub austriackie pochodzenie. Kilku z ideologów i polityków „obrońców rasy węgierskiej” wyraźnie obawiało się utraty węgierskiej suwerenności przez ekspansywną politykę niemiecką. Grupa ta, której jednym z organizatorów był Kálmán Zsabka (1897–1971), zaczęła się instytucjonalizować i tworzyć strukturę po Anschlussie Austrii w 1938 r. kiedy to Węgry stały się państwem granicznym z III Rzeszą. Było to postrzegane, jako potencjalne zagrożenie dla państwa przez antyniemieckich węgierskich obrońców rasy węgierskiej. Hasło „Obrońca rasy węgierskiej” (węg. *fajvédő*) z stanowi samozwańczą nazwę całego ruchu politycznego. Nie jest to synonim rasisty i zwolenników różnych teorii rasowych, w tym zwłaszcza niemieckich.

⁴ Powstanie na Zachodnich Węgrzech, które wybuchło pod koniec sierpnia 1921 r. zostało wywołane na skutek rozstrzygnięć traktatowych po I wojnie światowej. W tym okresie region znany jako Burgenland przyznano Austrii. Węgierskie siły nieregularne próbowały powstrzymać Austrię przed zajęciem tego obszaru i choć im się to nie udało, konflikt przyczynił się do tego, że Sopron i jego okolice zostały ostatecznie pozostawione w węgierskich rękach po organizacji plebiscytu.

⁵ Historia „Gwardii Obdartusów”, „Sorakozó” z 4 marca 1939, s. 3; 30 lipca 1921 r. Iván Héjjas i jego oddziały zaatakowali austriacką zbrojownię w Fürstenfeld i rozdali zrabowaną stamtąd broń wśród swoich zwolenników, zob. I. Tóth, *Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig*, Pécs 2020, s. 168, 411.

⁶ T. Zinner, *Az ébredők fénykora, 1919–1923*, Budapest 1989, s. 39.

⁷ J. Komáromi, *Rongyos Gárda. Tizenhat elbeszélés*, Budapest 1921.

ców mogli być zaznajomieni z jego twórczością⁸. W kolejnych latach sama nazwa „Gwardia Obdartusów” zakorzeniła się w (skrajnie) prawicowym życiu publicznym Węgier w latach 20. XX wieku. Spopularyzowana zaś przez Komáromiego paralela z Kurucami zapewniła wolnym oddziałom odpowiednie miejsce w wielowiekowej antyniemieckiej węgierskiej tradycji niepodległościowej. Biednie wyglądający powstańcy byli postrzegani jako uzbrojeni ludzie, którzy walczyli nie tylko o rewizjonistyczną ekspansję terytorialną, ale także o niepodległość Węgier. Gwardia była również zaangażowana w antyżydowski i antykomunistyczny biały terror, który rozpoczął się na Węgrzech latem 1919 r.

Dziedzictwo powstania i wolnych oddziałów zostało odsunięte na boczny tor w procesie konsolidacji politycznej w latach 20. XX wieku. Pamięć o „Gwardii Obdartusów” stała się jednak przedmiotem zaciekłych walk partyjnych i społeczno-politycznych pomiędzy radykalnymi aktywistami Strzałokrzyżowców w stylu berlińskim a „obrońcami rasy węgierskiej”, którzy wyznawali poglądy suwerenistyczne i byli związani z kontrrewolucyjną elitą oraz regentem Miklósem Horthy’em⁹.

Podstawowym problemem trwałości dziedzictwa tej formacji było to, że wolne oddziały z 1921 r. i ich przywódcy różnili się między sobą, tak pod względem pochodzenia społecznego, jak i poglądów politycznych. Byli wśród nich studenci, chłopci, oficerowie, zwolennicy wolnych wyborów elekcyjnych, legitymiści¹⁰ i Ci, którzy później znaleźli swoje miejsce w ruchu narodowosocjalistycznym. Ponadto pod koniec lat 30. XX wieku zaczęto używać terminu „Gwardii Obdartusów” do charakterystyki zróżnicowanych podziałów społecznych i politycznych w latach 1938–39 na Górnych Węgrzech i Podkarpaciu¹¹. Ostatnim zwrotem w skomplikowanej historii pamięci o tych oddziałach było rozliczenie dywersantów po 1945 r., gdy komunistyczna władza państwowa nieprawdziwie nazwała milicję z 1938 r. „Strzałokrzyżowcami” i celowo pomyliła dywersję z 1921 i 1938 r., a wraz z tym: „Gwardię Obdartusów” ze Strzałokrzyżowcami¹².

⁸ Należy zauważyć, że podawane nazwy Raáda i Komáromiego nie wykluczają się wzajemnie; Raád mógł być pod wpływem opowiadania Komáromiego, które było inspiracją do nadania nazwy dla grupy zbrojnej w 1921 r.

⁹ Na temat tego ostatniego zob. J. Gyurgyák, *Magyar fajvédők. Eszmetörténeti tanulmány*, Budapest 2012.

¹⁰ Na Węgrzech „legitymiści” to Ci, którzy popierają restaurację dynastii Habsburgów, a zwolennicy wolnej elekcji to ci, którzy odrzucają uchwałę parlamentu z 1687 r., w której węgierskie stany zrzekły się prawa do elekcji króla, i uważają, że parlament ma prawo wybierać króla.

¹¹ B. Bodó, *The White Terror: Antisemitic and Political Violence in Hungary*, Londyn-Nowy Jork 2019, s. 308.

¹² Zob. na przykład przemówienie prokuratora w procesie przeciwko strażnikom z 1948 r. – MTI Belföldi Hírek, 17 listopada 1948 r., wydanie B 29.

Kontekst i historia

Sukces powstania na Zachodnich Węgrzech w 1921 r. potwierdził główny cel węgierskiej polityki zagranicznej między dwiema wojnami światowymi. Było nim odzyskanie terytoriów utraconych na mocy traktatu pokojowego z Trianon z 1920 r., który zakończył uczestnictwo Węgier w I wojnie światowej¹³. Chociaż Budapeszt „chciał osiągnąć rewizję w jak największym stopniu poprzez ogólne porozumienie międzynarodowe”, to po dojściu Adolfa Hitlera do władzy (1933) „węgierska rewizja została podporządkowana niemieckim aspiracjom władzy w polityce międzynarodowej”¹⁴. Niemiecki dyktator otwarcie dążył do zniesienia wersalskiego traktatu pokojowego i ponownego wytyczenia granic, a w przeciwieństwie do Węgier, miał do tego odpowiednie narzędzia i skuteczne środki. Wobec dostrzeżenia tożsamości wybranych celów politycznych, oraz aspektów gospodarczych, węgierska polityka zagraniczna od połowy lat 30. XX wieku zbliżała się do III Rzeszy Niemieckiej. Rewizja granic w Europie pod koniec trzeciej dekady tego wieku spowodowała nawet, że po marcu 1938 r., czyli aneksji Austrii, Królestwo Węgier doświadczyło wspólnej granicy z Niemcami. Zmiany terytorialne napęliły dużą część węgierskiej elity politycznej nadzieją na realizację celów rewizjonistycznych, ale także wywołały niepokój o to, czy wojska niemieckie zatrzymają się na granicy węgiersko-niemieckiej.

Po anchlussie, kolejnym celem Hitlera nie były jednak Węgry, ale Czechosłowacja. Rewizja w tym kierunku korelowała z granicznymi postulatami węgierskimi. Jesienią 1938 r. rząd w Budapeszcie nie tylko prowadził negocjacje dyplomatyczne w sprawie rewizji północno-wschodniej części historycznego terytorium kraju – Górne Węgry (*Felvidék*)¹⁵ i Podkarpacie (*Kárpátalja*)¹⁶ – ale także wysyłał dezertów przez granicę czechosłowacko-węgierską, choć ochotnicy nie odegrali znaczącej roli w późniejszych zmianach granic. Zadaniem ochotniczych oddziałów z 1938 r. było prowadzenie

¹³ Zgodnie z traktatem w Trianon terytorium Węgier zmniejszyło się z 325 000 km (bez Chorwacji z 282 000 km) do 93 000 km, a liczba ludności ograniczyła się z 20,8 mln (bez Chorwacji z 18,2 mln) do 7,6 mln. 30,2% z 10,6 mln osób mieszkających na przyłączonych terytoriach stanowili Węgrzy – zob. I. Romsics, *A Trianonhoz vezetõ út. Historiográfiái áttekintés*, „Magyar Tudomány”, 6 (2020), s. 727.

¹⁴ M. Zeidler, *A revíziós gondolat*, Budapest 2001, s. 86–87.

¹⁵ To jest historyczna nazwa terytorium, które aktualnie znajduje się w granicach Republiki Słowacji.

¹⁶ „Podkarpacie” (*Kárpátalja*) to historyczna kraina Królestwa Węgierskiego do 1920 r. Po podpisaniu traktatu w Trianon została ona przyłączona do Czechosłowacji pod nazwą „Rusi Podkarpaciej”. W języku polskim to terytorium często jest nazywane „Zakarpacie” albo „Ruś Zakarpacka”. W okresie międzywojennym oficjalna nazwa tego regionu brzmiała: „Ruś Podkarpacka”.

zadań propagandowych, uzbrajanie sprawdzonych osób z pogranicza, organizacja dywersji i przedzieranie się do Polski, która również zakłócała w tym czasie Republikę Czechosłowacką różnymi działaniami partyzantskimi. Rząd RP odrzucając otwartą interwencję militarną ze względu na napiętą sytuację międzynarodową, wspierał ograniczone węgierskie działania dywersyjne aby pomóc Węgrom zająć Podkarpacie¹⁷. Aby ułatwić tę kooperację, Sztab Generalny Wojska Polskiego wysłał do Budapesztu trzyosobową grupę łącznikową pod dowództwem ppłk. Józefa Skrzydlewskiego. W związku z tym 22 października 1938 r. rozpoczęła się operacja „Łom”, zorganizowana w tajemnicy i początkowo prowadzona głównie przez węgierskich ochotników. W drugiej fazie tej akcji, po pierwszej decyzji wiedeńskiej¹⁸, większość z tych osób została zastąpiona polskimi żołnierzami pod dowództwem gen. bryg. Władysława Langnera. Jednak po tym, jak w listopadzie 1938 r. Węgry nie rozpoczęły samodzielnej operacji wojskowej mającej na celu zajęcie Podkarpacia, strona polska również zaprzestała działań¹⁹.

Chociaż działania węgierskich oddziałów ochotniczych i polskich jednostek w 1938 r. nie były w znacznym stopniu skoordynowane, to kilka grup węgierskich na stałe przedostało się na terytorium II Rzeczypospolitej. Warto wspomnieć, że granica polsko-węgierska została ustanowiona dopiero 16 marca 1939 r., nie zaś w listopadzie 1938 r., jako bezpośrednia konsekwencja I arbitrażu wiedeńskiego²⁰. Pomimo, że Węgrzy otrzymali decy-

¹⁷ Zob. M. J. Szanyi, *Kárpátalja visszacsatolása Magyarországhoz (1938–1939). Autonómia, birtokbavétel, katonai akciók*, Doktori (PhD) értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2017, s. 57.

¹⁸ Pierwszy arbitraż wiedeński, podpisany 2 listopada 1938 r. pod patronatem Niemiec i Włoch, przyznał Węgrom około 12 000 km południowego, zamieszkanego głównie przez Węgrów, obszaru Republiki Czechosłowackiej. W tym samym czasie miasta Mukaczewo, Užhorod i Berehowo na Podkarpaciu zostały zwrócone Węgrom.

¹⁹ Na temat akcji o kryptonimie „Łom” w języku węgierskim zob. B. Stenge, *Lengyel diverziós műveletek Magyarország támogatására 1938. október-novemberében. I.*, „Hadtudomány” 27 (2017) s. 54–55; tenże, *Lengyel diverziós műveletek Magyarország támogatására 1938. október-novemberében. II.*, „Hadtudomány”, 27 (2017) s. 76; w języku polskim warto zapoznać się z pracami: *Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP*, oprac. P. Samuś, K. Badziak, G. Matwiejew, Warszawa 1998. oraz D. Dąbrowski, *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938–1939*, Toruń 2007; na temat polskiej akcji dywersyjnej można również przeczytać we wspomnieniach posła RP w Budapeszcie – *Sprawa wspólnej granicy z Węgrami*, „Niepodległość”, 9 (1978) i 13 (1980), s. 136–183, 66–127; tenże, *Pierwsze wiadomości o wojnie*, „Zeszyty Historyczne”, 3 (1963), s. 112–117; ta ostatnia pozycja w tłumaczeniu węgierskim: tenże, *Budapesti lengyel követ visszaemlékezései II*, tłum. E. L. Varga, „Századok”, 6 (2003), s. 1397–1404.

²⁰ Między wrześniem 1938 r. a marcem 1939 r. przed poselstwem węgierskim w Warszawie odbyły się cztery zakrojone na szeroką skalę demonstracje solidarności. T. Gerencsér, M. Grad, M. Mitrovits, *Flaga węgierska nad Wisłą. Z dziejów placówki dyplomatycznej Węgier w Warszawie*. Warszawa 2017, s. 51–60.

zję o możliwości przejścia Podkarpacia z najważniejszymi miastami tego regionu, to jednak nie byli w stanie od razu przyłączyć tego terytorium. Głównym powodem był sabotaż organizacji ukraińskich nacjonalistów oraz sprzeciw Berlina. W rezultacie 23 listopada 1938 r. ppłk Zoltán Pisky, który zorganizował dywersję w punkcie zbornym, wskazywał, że wśród ochotników panował ogromny niepokój: „zaczyna się narastać ogromna nienawiść do Niemców, którym zawdzięczamy nasze zatrzymanie”²¹. Kierownictwo niemieckiego państwa ostatecznie zgodziło się na pełne zajęcie tego terenu przez Węgry w marcu 1939 r. Utworzona wówczas polsko-węgierska granica przetrwała jedynie pół roku.

Charakterystyka węgierskich ochotników z tego okresu, które liczyły w sumie około tysiąca osób, była bardzo zróżnicowana. Faktem jest, że oprócz entuzjastycznie nastawionych studentów, do niebezpiecznego zadania zgłosiły się – przede wszystkim – osoby ze środowisk skrajnie prawicowych. Miklós Kozma, prezes Węgierskiego Biura Telegraficznego, był odpowiedzialny za polityczną stronę tej dywersji. W akcji wzięło udział wielu przedstawicieli środowiska rewizjonistycznie nastawionych Strzałokrzyżowców Kálmána Hubay’a i Kálmána Rátz’a. Trzeba podkreślić, że profil ideowy tych osób bazował na zupełnie innych imponderabiliach, niż wartości reprezentowane przez rząd Telekiego. Gabinet w Budapeszcie obawiał się więc wzrostu społecznego znaczenia środowiska Strzałokrzyżowców, którzy wzorowali się na niemieckiej partii nazistowskiej (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*). Węgierskie władze uważały ich za antysystemowych rewolucjonistów. Aby poddać ich większej kontroli i zatrzymać rozwój organizacyjny – postanowiono reaktywować „Gwardię Obdartusów”.

Niektórzy z członków tej jednostki, którzy byli powiązani z rządem oraz mieli kryminalną przeszłość (a zatem byli łatwi do szantażowania), pracowali już dla policji politycznej w drugiej połowie lat 30. XX wieku lub jako agenci różnych departamentów Sztabu Generalnego Armii Węgierskiej. Część z tych osób posiadała doświadczenie pracy operacyjnej na odcinku dekompozycji totalitarnej skrajnej prawicy spod znaku Strzałokrzyża. Z wielkim entuzjazmem wypełniali oni swoje anty-strzałokrzyżowcowe obowiązki na ulicach Budapesztu i podczas dywersji w 1938 r.²², a ich antyniemieckie okrucieństwa podczas wyborów w 1939 r. były przedmiotem

²¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [dalej: MNL OL], K 429. Kozma Miklós. 27. csomó, 10. dosszié, Pisky Zoltán alezredes levele Kozma Miklósnak. 1938. november 23. s. 79.

²² Á. Bartha, *Törzsköcsök, rongyosok, turániak. Németellenes magyar fajvédelem, 1938–1945*, Budapest 2023, s. 47–157.

protestu na pierwszej stronie wiedeńskiego wydania *Völkischer Beobachter*²³. Wieści o reaktywowaniu „Gwardii Obdartusów” rozeszły się poza granice kraju. Nawet brytyjski wywiad próbował wykorzystać ten fakt do własnych celów²⁴. Nie jest zatem zaskakujące, że członkowie „Gwardii Obdartusów” licznie uczestniczyli w konspiracji zbrojnej przeciwko Niemcom na Węgrzech podczas dyktatury Strzałokrzyżowców, która przejęła władzę 16 października 1944 r.²⁵

Warto w tym zakresie dodać, że ruch Strzałokrzyżowców został zorganizowany w nowoczesną partię polityczną właśnie przez wspomnianego Kálmána Hubay’ego (zamiast Ferencza Szálasi’ego, przywódcy partii, otoczonego mesjanistycznym kultem, który odbywał karę więzienia w latach 1938–1940)²⁶. To właśnie on 1 sierpnia 1939 r. potępił ministra spraw wewnętrznych w Zgromadzeniu Narodowym za „Gwardię Obdartusów”, która organizowała antyniemieckie wolne oddziały w Polsce. W wyniku pracy Hubay’ego, po wyborach w 1939 r., Strzałokrzyżowcy stali się najsilniejszą siłą opozycyjną w węgierskim parlamencie, a ich oświadczenia publiczne coraz bardziej zyskiwały na znaczeniu. Zwłaszcza, że pragmatycznie myślący Hubay odegrał ważną rolę w historii węgierskiej skrajnej prawicy pod innym względem: to on sprawił, że Strzałokrzyżowcy, ze swoimi raczej nie-okiełznanymi imperialnymi planami, stali się bezwarunkowymi zwolennikami „Nowej Europy”²⁷. W konsekwencji formacja ta, która wiosną 1939 r. była już znana jako Partia Strzałokrzyżowców, konsekwentnie podążała za linią polityki zagranicznej wyznaczoną przez Berlin, nawet jeśli była to relacja zdecydowanie jednostronna. W rzeczywistości Adolf Hitler mógł jednak liczyć na jeszcze bardziej oddanych węgierskich zwolenników niż otoczenie Szálasi’ego²⁸.

Węgierski szef rządu, Pál Teleki, podjął się zatem trudnego zadania, starając się jednocześnie zdławić ruch Strzałokrzyżowców, osiągnąć dalsze rewizjonistyczne cele w polityce zagranicznej i uniknąć konfliktu zbrojnego. Uczynił to, oświadczając Hitlerowi i Mussoliniemu 24 lipca 1939 r., w nawiązaniu do historycznej przyjaźni polsko-węgierskiej, że „nie jest

²³ *Ernste Zwischenfälle in Bonyhad*, „Völkischer Beobachter” z 30 maja 1939, s. 1.

²⁴ The National Archives, London. HS7/162. SOE History 113 (1944–1945). Hungarian Section History. Draft, p. 5

²⁵ Á. Bartha, *Véres város. Fegyveres ellenállás Budapestén, 1944–1945*, Budapest 2021, s. 211–267.

²⁶ R. Paksa, *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobbaldali mozgalmá, pártjai, politikusai, sajtója*, Budapest 2013, s. 128–146.

²⁷ Tamże.

²⁸ Na Węgrzech w latach 1941–1944 formacje partyjne Béli Imrédy’ego miały najlepsze kontakty z Berlinem, zob. – P. Sipos, *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*, Budapest 1970, s. 250–253.

możliwe rozpoczęcie operacji przeciwko Polsce z powodów moralnych”²⁹. Jeśli chodzi o jego politykę zagraniczną, pojęcie „zbrojnej neutralności” ma silną pozycję w węgierskiej historiografii³⁰ chociaż sampremier nigdy nie użył tego terminu, który wywodzi się od członka opozycji, Endre Bajcsy-Zsilinszky’ego, straconego w grudniu 1944 r. (za kierownictwo nad antyniemieckim, węgierskim ruchem oporu)³¹.

Wyjazd do Przełęczy Wereckiej (ponownie)!

Ważną rolę w akcji „Gwardii Obdartusów” z 1939 r. odegrał były działacz skrajnej prawicy – Kálmán Zsabka. Jako reżyser filmowy promował swego czasu antyniemiecką teorię rasową, która została szerzej zinstytucjonalizowana po Anschlussie³². Zsabka był w kontakcie zarówno z 5. Wydziałem Stabu Generalnego Armii Węgierskiej, odpowiedzialnym za sabotaż zagraniczny, propagandę i sprawy spiskowe, jak i z policją polityczną. Ponadto nawiązał on bliski kontakt z redaktorem naczelnym *Magyar Nemzet* Sándorem Pethő w sprawie antyniemieckiej węgierskiej „bazy” za granicą. Uzyskał w tej sprawie poparcie ministra spraw zagranicznych Kánya Kálmána³³. Pewne jest jednak to, że – na nieco innym poziomie – spiskował również ze swoimi „obdartymi” towarzyszami z gwardii w swoim własnym buda-peszteńskim mieszkaniu³⁴. Jeden z nich wspominał, że latem 1939 r. Zsabka odbył kilka spotkań z Janem Emisarskim, polskim attaché wojskowym w Budapeszcie, z którym ostatecznie uzgodniono, że 1 lipca 1939 r., podczas polsko-węgierskich uroczystości granicznych na Przełęczy Wereckiej, niewielka grupa Węgrów przekroczy granicę i z polską pomocą przedrze się do Wolnego Miasta Gdańska, aby tam „sprowokować” Niemców³⁵.

²⁹ B. Ablonczy, *Pál Teleki (1879–1941)*, tłum. Sz. Brzeziński, Warszawa 2020, s. 159–160; M. Mitrovits, *Stanowisko rządu węgierskiego wobec wojny niemiecko-polskiej w roku 1939*, w: Henryk Sławik – śląski bohater trzech narodów, red. J. Januszewska-Jurkiewicz, L. Krzyżanowski, Bielsko-Biała 2015, s. 67.

³⁰ L. Gulyás, *Polityka zagraniczna Pála Telekiego w czasie kryzysu w stosunkach niemiecko-polskich, od marca do września 1939 roku*, w: *Teleki Pál Közép-Európája*, red. K. Biernacki, R. Krisztina, Szeged 2023, s. 270; s. 278.

³¹ Á. Bartha, *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet*, Budapest 2019, s. 332–361.

³² Na temat instytucjonalizacji zob. tenże, *Antynazistowska polityka...* s. 507–508; tenże, *Törzssökösök, rongyosok, turániak*, s. 19–33, 47–56, 175–204, 233–243.

³³ Budapest Főváros Levéltára [dalej: BFL], XXV.1.a 1946/865. Zsabka Kálmán vallomása, 1945. október 14. s. 7–9.

³⁴ R. J. Antoniewicz, *A szabadságért lengyel földön, „Élet és Tudomány”*, 27 (1972), s. 1347.

³⁵ Oprócz autora raportu, w jednym ze spotkań z Emisarskim, uczestniczyli także: Kálmán Zsabka, Ferenc Jeszenszky i Jenő Kasztovszky. Polski attaché wojskowy pożyczyl im duże sumy na

Tygodnik gwardii (*Sorakozó*) podawał, że operacja została pierwotnie zaplanowana na Zielone Świątki, gdzie przygotowywano się do „zaprzyjaźnienia się z polskimi braćmi”³⁶. Data rozpoczęcia akcji została jednak przesunięta na 17 czerwca, prawdopodobnie z powodu węgierskich wyborów parlamentarnych, które zostały zwołane w międzyczasie. „Nie jedziemy na podróż dla przyjemności” głosiła szczegółowa broszura, podając nie tylko szczegóły dotyczące podróży pociągiem i wyżywienia, ale także to, że Towarzystwo Obrońców Rasy Węgierskiej (*Magyar Fajvédők Országos Szövetsége*),³⁷ trzon „Gwardii Obdatusów”, organizuje obóz we współpracy z Towarzystwem Turulskim (*Turul Szövetség*).³⁸ Prawdopodobnie zostało to już ogłoszone przez Kálmána Zsabkę ponieważ miał on wiele powiązań z organizacją koleżeńską młodych ludzi na wyższych uczelniach³⁹. Chociaż pierwotnie planowano, że założyciel „Gwardii Obdatusów” Iván Héjjas, który przewodził również Towarzystwu Obrońców Rasy Węgierskiej, wygłosi przemówienie na Przełęczy Wereckiej to ostatecznie do tego nie doszło⁴⁰. W rzeczywistości pielgrzymka została przełożona na dwa dni przed planowaną datą „z powodu niepewnych warunków pogodowych i dużej liczby zgłoszeń”⁴¹. Akcja ta została opisana w dwustronicowym artykule w *Sorakozó*, w którym wymieniono kilku węgierskich i polskich uczest-

zorganizowanie grupy zob. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [dalej: ÁBTL], 3.1.5. O-7763, p. 305–306. W tym względzie wiadomo na razie, że „rząd polski zapewniał duże środki finansowe na działalność służbową attaché wojskowego” – zob. E. L. Varga, *Jan Emisarski vezérkari alezredes, budapesti lengyel katonai attasé működése, 1938–1940*, „Aetas” 1 (2010), s. 116.

³⁶ *A Magyar Fajvédők Országos Szövetsége Központjának közleményei*, „Sorakozó” z 1 kwietnia 1939, s. 6.

³⁷ Obrońcy rasy węgierskiej (*fajvédők*) dążyli do polityczno-ekonomiczno-społecznego wzmocnienia „rasy” węgierskiej, tak jak ją definiowali. W przeciwieństwie do narodowych socjalistów, odrzucali jakąkolwiek totalitarną ideologię. W tym miejscu powinienem zauważyć, że niestety w moim wcześniejszym polskojęzycznym artykule „obrońcy rasy” zostali błędnie przetłumaczeni na język polski (na „zwolennicy teorii rasowych”), ponieważ to nie chodzi o „teorię rasową”. Tak więc, niestety, „Towarzystwo Obrońców Rasy Węgierskiej” również zostało błędnie przetłumaczone na: „Towarzystwo Węgierskich Zwolenników Teorii Rasowych”. (Bartha, *Antynazistowska polityka...*). Oni nie byli zwolennikami teorii rasowych.

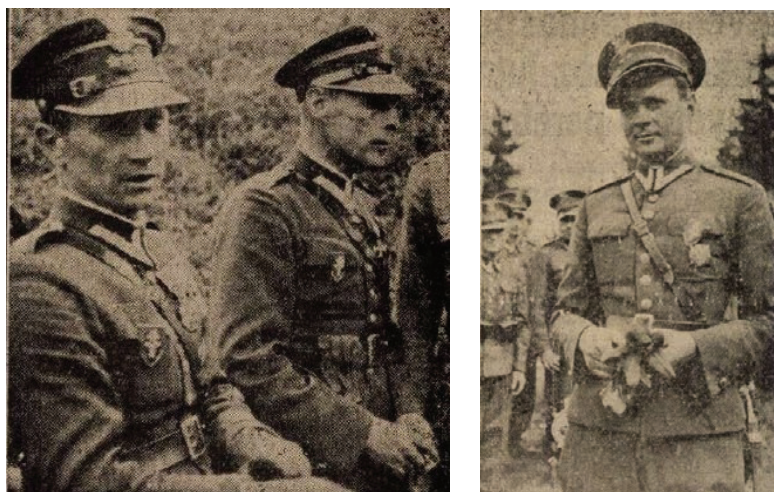
³⁸ Zob. N. Pócs, *Varjúserg. Kováts Tivadar és a magyar fajvédelem láthatatlan útjai*, Pécs – Budapest 2022, s. 85–90.

³⁹ Por. Á. Bartha, N. Pócs, A. Szécsényi, *Egy hosszán „ébredő” túlélőművész. Zsabka Kálmán pályarajza (1897–1971) I. rész*, „Múltunk”, 2 (2019), s. 138–180.

⁴⁰ *Vereckén*, „Sorakozó” 9 czerwca 1939 r. s. 6.; kilka tygodni wcześniej polsko-węgierski związek studentów odwiedził Héjja, aby wyrazić wdzięczność za wspólną granicę, zob. „Sorakozó”, 21 kwietnia 1939, s. 8 (bez tytułu). Podczas uroczystości na Przełęczy Wereckiej doniesiono, że: „Wraz ze zjednoczeniem węgiersko-polskich przyjaznych organizacji pojawił się plan węgiersko-polskiego stowarzyszenia polityki zagranicznej”, „Sorakozó” z 16 czerwca 1939, s. 2.

⁴¹ „Magyar Országos Tudósító” z 15 czerwca 1939, s. 234.

ników. Stąd wiemy, że Gábor Sántha z Towarzystwa Turula oraz Zsabka w imieniu „Obdartusów” (zamiast Héjjasa) wygłosili krótkie przemówienia przed Emilem Fankovics’em, który witał polskich oficerów w ich ojczystym języku. Mjr Jerzy Dembowski⁴², kpt Tadeusz Gawdzik⁴³ i ich towarzysze pochodzili z 1. kompanii granicznej Batalionu Korpusu Ochrony Pogranicza „Skole”. Podobnie jak kapitan Ferenc Beniczky, oni również „ciepłymi słowami uczcili granicę polsko-węgierską”⁴⁴. „Przyjaźń polsko-węgierska nie jest politycznym czy dyplomatycznym majstersztykiem, ani stanem konieczności, ale nieubłaganym uczuciem, które zmusza do działania”, dodała redakcja *Sorakozó*, która w ostatnich tygodniach publikował wiele antyniemieckich wątków w swoich artykułach. Przy okazji redakcja gazety podała do publicznego wglądu zdjęcie polskich oficerów.

Mjr Jerzy Dembowski, kpt Tadeusz Gawdzik i dowódca „Polskiej Eskadry Honorowej” z odznaką „Gwardii Obdartusów” z podwójnym krzyżem. Źródło: „Sorakozó” z 7 lipca 1939, s. 3. s. 8.

Co ciekawe, na ostatnich stronach tego samego wydania, redakcja *Sorakozó* poinformowała, że Wydział Obrony Narodowej Towarzystwa Obrońców

⁴² Jerzy Dembowski (Dębowski) (1899–1940) – dowódca Batalionu Korpusu Ochrony Pogranicza „Skole”. Podczas walk wrześniowych został schwytany przez Sowieców i zamordowany przez NKWD w Charkowie.

⁴³ Tadeusz Gawdzik (1900–1971) – oficer Batalionu Korpusu Ochrony Pogranicza „Skole”. Po walkach wrześniowych przedostał się na zachód przez Węgry. Po wojnie mieszkał w Polsce.

⁴⁴ „Sorakozó” zwróciło również uwagę, że po wydarzeniu węgierscy uczestnicy wrócili do domu pociągiem. Ich myląco zatytułowany raport z mapami: *A zsidó beszivárgás vonala*, „Sorakozó” z 7 lipca 1939, s. 1–2.

Rasy Węgierskiej usunął ze swojego grona Jenő Kasztovszky'ego, Kálmána Zsabkę, Zoltána Vértessa, Pála Gödéra, Istvána Szőry'ego, László Kapsza, Emila Csifó i László Gilicza. Powodem był rzekomy brak dyscypliny. Ponadto organizacja zdystansowała się w tym czasie od „obdartego gwardzisty” Istvána Kunéry'ego, który miał zaledwie szesnaście lat⁴⁵. Tydzień później wydano ze struktur również Andrása Mikusa-Csáka⁴⁶. Wszystko to mogło mieć związek z ich samowolną ucieczką, gdyż jeden z uczestników polskiej akcji z 1939 r., który w latach 50. XX wieku donosił komunistycznemu aparatowi bezpieczeństwa pod pseudonimem „Kőműves” („Murarz”), sprawozdał, że Kasztovszky, Zsabka, Vértess, Gödér, Szőry, Kapsz, Csifó, Mikus-Csák i jeden student uniwersytetu z Debreczyna wyruszyli latem 1939 r. w kierunku polskiej granicy⁴⁷. Gödér, Mikus-Csák i Kasztovszky w listopadzie 1938 r., należeli jeszcze do „oddziału dowodzenia” dywizjonu szturmowego dowodzonego przez László Vannay'ego⁴⁸. W terytoriach odzyskanych na mocy pierwszej decyzji wiedeńskiej działali w ukryciu, tj. służyli w ukrytym batalionie oddziałów dywersyjnych⁴⁹. Gödér i Mikus-Csák służyli w Tiszaújhegy (obecnie *Nove Szelo*, Ukraina), natomiast Kasztovszky, który był również jednym z „najstarszych członków” Krajowego Związku Turańskich Myśliwych (*Turáni Vadászok Országos Egyesülete*)⁵⁰ – dowodził oddziałem w Salankach (obecnie *Salanki*, Ukraina). Zgodnie z materiałami z procesu przed Trybunałem Ludowym z 1948 r. w sprawie niektórych członków „Gwardii Obdartusów”, wszyscy trzej byli zaangażowani w czystki, tortury i egzekucje pozasądowe⁵¹. Prawdziwość tego zarzutu ze strony dalekiego od nieskazitelności komunistyczne-

⁴⁵ *A Magyar Fajvédők Országos Szövetségének közleményei*, „Sorakozó” z 7 lipca 1939, s. 4; wykluczenie Zsabki zostało następnie uchylone. Zob. *Határozat*, „Sorakozó” 12 kwietnia 1940, s. 4.

⁴⁶ *Fajvédők Szövetség közleményei*, „Sorakozó” z 14 lipca 1939, s. 6 (Nazwane jako Mikuscsák i Mikuscsák w źródłach węgierskich).

⁴⁷ ÁBTL, 3.1.5. O-7763, „Kőműves” z 13 grudnia 1954, s. 305–306.

⁴⁸ Zob. K. Mester, *A felvidéki szabadságharc története*, Budapest 1939, s. 105.

⁴⁹ ÁBTL, 3.1.5. O-14850, Összefoglalás a Ruszinszko ellen végrehajtott cselekményekről (1939) s. 55.

⁵⁰ *A Turáni Vadászok hősi halottai*, w: *A turáni vadászok évkönyve 1944*, red. L. Sütő Nagy, Budapest 1944, s. 107–108; Krajowy Związek Turańskich Myśliwych był, obok „Gwardii Obdartusów” i Obózu Rdzennych Węgrów, najważniejszą organizacją antyniemieckiego ruchu „węgierskiej obrony rasowej” w latach 1938–1945. Obóz Rdzennych Węgrów zorganizował pierwszą antywojenną (milczącą) demonstrację na Węgrzech, która odbyła się pod pomnikiem Józefa Bema w Budapeszcie 8 września 1939 r. (podczas krajowego zakazu zgromadzeń). Uczestnicy akcji oddali wówczas hołd pod pomnikiem, który miał symbolizować szacunek i lojalność wobec Polski napadniętej przez Niemcy – zob. Á. Bartha, *Törzssökösök, rongyosok, turániak...*, s. 36.

⁵¹ BFL, VII.5.e. 1949/21869, p. 30–43, 119, 219, 236–241, 254–255, 449–452; w 1932 r. Gödér został skazany na sześć lat przed węgierskim trybunałem wojskowym za „działalność wywiadowczą na rzecz Rumunii”, zob. ÁBTL, 2.2.1. I/3. 8. doboz, Gödér Pál operatív kartonja.

go sądu potwierdza nie tylko dziennik szefa II Departamentu Wywiadu i Kontrwywiadu Sztabu Generalnego Armii Węgierskiej⁵² ale także własna publikacja rysunkowa Towarzystwa Obrońców Rasy Węgierskiej, w której Kasztovszky jest przedstawiony jako „komandos żandarmerii polowej” w towarzystwie szubienicy⁵³.

„Obdartusy” w Polsce

Wyjazd „obdartusów” do Polski w 1939 r. był zupełnie inną operacją niż dywersja z 1938 r., ponieważ tym razem tylko jeden oddział gwardii przetrwał do obcego kraju, uważanego za przyjazny. Zrobili to w sposób całkowicie nielegalny i bez oficjalnego wsparcia. Jeden z ich towarzyszy, József Korpás, który później służył w węgierskim legionie w Finlandii⁵⁴, czekał na wieści o rozpoczęciu akcji w folwarkach w Beszkidek i Szolyva (obecnie *Szvalava*, Ukraina), a w Budapeszcie, wspomniany Zsabka i aktor Ödön Gyalog byli odpowiedzialni za rekrutację dodatkowych ochotników⁵⁵. Zebrali oni zespół 150–200 osób, którzy „przyjeżdżają do Polski na wezwanie” – wspominał w swoim raporcie agent „Kőműves”⁵⁶.

Po tym, jak Zsabka i jego towarzyszom udało się przekroczyć granicę, grupa została wzięta pod skrzydła polskiego dowództwa wojskowego w Stryju (obecnie Ukraina)⁵⁷. Według współczesnego polskiego raportu, siedmiu Węgrów, trzech Słowaków i jeden Chorwat zgłosili się do straży granicznej w Sławskim (obecnie Ukraina) 5 lipca 1939 r. Przedstawili się jako oficerowie rezerwy i podoficerowie Armii Węgierskiej⁵⁸. Tłumaczyli się

⁵² *A madridi követségtől Mauthausenig. Andorka Rudolf naplója*, red. Z. Lőrincz, Budapest 1978, s. 105.

⁵³ Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtár, Budapest, Alb. C 134. László Bihary (rys.): *Śmiejąca się gwardia. O członkach „Gwardii Obdartusów”, którzy brali udział w walkach powstańczych na Zachodnich Węgrzech w 1921 r. i na Podkarpaciu w 1938 r.* Budapeszt, Towarzystwo Obrońców Rasy Węgierskiej, 1941.

⁵⁴ BFL, XXV.1.a 1946/865, Korpás József vallomásai. 25 lutego 1946 r. i 6 marca 1946 r., s. 33; s. 80. Nie posiadamy pewności w jaki sposób Korpás znalazł się w Beszkidku, ponad 300 km od Szolyvy (lub odwrotnie), zob. P. Kolozs, *Aki nem marad a kaptafánál, – ha hívja az igaz ügy*, „Uj Nemzedék” z 24 grudnia 1940, s. 9.

⁵⁵ *Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár*, Ellenállási Gyűjtemény, Nemzetközi, Lengyelország [dalej: HIM, HL, EGY, N, LJ], 37. Swiatoslaw Spalle: *Lengyel expedició (Rongyos gárda)*.

⁵⁶ ÁBTL, 3.1.5. O-7763, „Kőműves” z 13 grudnia 1954, s. 305–306.

⁵⁷ Należy zaznaczyć, że czterech polskich ochotników poległych w operacji „Łom” w 1938 r. było członkami Związku Strzeleckiego „Stryj”, zob. B. Stenge, dz. cyt., s. 80–81.

⁵⁸ „Obdartusy” byli w rzeczywistości w większości oficerami rezerwy. Należy tu zauważyć, że w lipcu 1939 r. Organizacja Oficerów Rezerwy RP w południowo-wschodniej Polsce chciała zorganizować polsko-węgierskie spotkanie oficerów rezerwy w Turce, na które węgierscy oficerowie

wówczas, że jako obdarci gwardziści „zastrzelili kilku Niemców podczas walk partyzanckich na Podkarpaciu, Gestapo ich zidentyfikowało, więc musieli uciekać”. Powiedzieli również, że „wpływy niemieckie już całkowicie opanowały Węgry i Słowację (...). Regent Horthy i większość społeczeństwa są przeciwni wpływom niemieckim, ale większość rządu węgierskiego sprzyja Niemcom i paraliżuje wpływy regenta. Prosił o pozwolenie na pozostanie w Polsce i wykorzystanie ich przeciwko Niemcom. Zajęła się nimi 11. Grupa Wywiadowcza Straży Granicznej w Stryju”. O wszystkim informował polskie władze Wojewódzki Wydział MSW w Stanisławowie (obecnie *Iwano-Frankowsk*, Ukraina). Ponadto, nazwał on grupę „terrorystami”, dodając, że władze węgierskie w ostatnich dniach wycofały z granicy młodszych funkcjonariuszy i urzędników kolejowych, którzy byli zaprzyjaźnieni z Polakami⁵⁹. Jeden z organizatorów przerzutu, Pál Gödér, powrócił na Węgry kilka dni później, 10 lipca. Zreferował on postępy operacji i zabrał ze sobą kolejnych ochotników. Węgierskie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (MSW) prawdopodobnie dowiedziało się od Gödéra, że „Obdartusy” (w sumie 236 osób, w tym żołnierze narodowości węgierskiej, którzy uciekli ze Słowacji) są teraz „zakwaterowani w koszarach z odpowiednim żołdem i zaopatrzeniem” prawie 400 kilometrów na zachód, w Katowicach. Oficerowie zaś mieszkają w prywatnych kwaterach w mieście. Ponadto Wojewódzki Wydział MSW w Stanisławowie raportowało, że w rejonie granicy, w obecnych Siankach, czekało na potencjalny przerzut kolejnych 500 Słowaków i Węgrów⁶⁰.

Polskie władze z pewnością poinformowały o tym zjawisku swoich węgierskich odpowiedników. W następnym dniu po polskim raporcie István Csáky – węgierski minister spraw zagranicznych – poinstruował o postęпах operacji Andrása Hory’ego, posła Węgier w Warszawie. Csáky nie był zachwycony akcją „Obdartusów”. Powiedział, że niemiecka ambasada w Budapeszcie jest świadoma tego „ruchu” i że zrobi wszystko, co moż-

rezerwy z Užhorodu zostali zaproszeni. Jednak „Prezydencki Departament B Ministerstwa Obrony Narodowej nie uznał tego za stosowne i odrzucił wnioszek, twierdząc, że nie mamy organizacji oficerów rezerwy”, zob. E. L. Varga, *Jan Emisarski...*, s. 119.

⁵⁹ Odpis z Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Stanisławowie do MSW, Stanisławów, 12 lipca 1939 r. zob. E. L. Varga, *Orłowski Leó budapesti lengyel követ visszaemlékezései*, „Századok”, 6 (2003), p. 1408; Zsabka przypomniał, że wraz z Gödérem, Kasztovszkym i Mikus-Csákiem zabili już dwóch niemieckich agentów w Polsce, zob. BFL, XXV.1.a, 1946/865, Zsabka Kálmán valomása, 1945. október 14, s. 7–9.

⁶⁰ Odpis z węgierskiego MSW do węgierskiego MSZ i MON, 20 lipca 1939 r., zob. E. L. Varga, *Orłowski Leó...*, s. 1411. Po zakończeniu wojny Gödér potwierdził, że „tylko siedmiu z nas było w Polsce, reszta czekała w Wołowcu (Wołowiec, obecnie Ukraina) i innych miejscach na Górnych Węgrzech”, zob. BFL, XXV.1.a, 1946/865, Gödér Pál valomása, 6 marca 1946 r., s. 83.

liwe, aby przerwać tą „gorliwość”, która obraża węgierską neutralność⁶¹. Zaniepokojonego węgierskiego ministra spraw zagranicznych nie uspokoiła enigmatyczna odpowiedź, którą otrzymał od polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych (MSZ) prawie tydzień później⁶². Co więcej, Csáky otrzymał tego samego dnia, 19 lipca, stenogram od Szefa Sztabu Generalnego Armii Węgierskiej, w którym generał Henrik Werth poinformował go, że węgierska grupa infiltracyjna prowadziła już rozmowy z Polakami w obozie Towarzystwa Obrońców Rasy Węgierskiej w Przełęczy Wereckiej, który miał kilka powiązań z rządem. „Wśród tych, którzy uciekli, był rzekomo Kálmán Zsabka, jeden z czołowych członków obrońców rasy”, napisał Werth, który wskazał również, że „według informacji, obrońcy rasy, którzy uciekli w ten sposób, mają przebywać w Gdańsku, a zatem istnieje możliwość, że w przypadku ewentualnych starć polsko-niemieckich w Gdańsku, tak zwani węgierscy rebelianci pojawią się również po polskiej stronie, co byłoby przewidywalną nieprzyjemną niespodzianką dla Niemców w zakresie polityki zagranicznej”⁶³. Polskie władze, po konsultacji z II Wydziałem (wywiad wojskowy) Sztabu Generalnego Armii Węgierskiej, kierowanym przez pułkownika Istvána Ujszászy’ego, zakwalifikowały akcję jako prowokację i „przerzuciły jej członków [z powrotem] przez granicę”⁶⁴.

Według agenta „Kőműves” zarówno do Katowic, jak i do Gdańska „obdartusy” nie dotarli. Sam Zsabka nic na ten temat nie wspominał. Obaj pamiętali, że w Sławsku spędzili dwa lub trzy tygodnie, a Zsabka i Kasztovszky – z pomocą „tłumacza o nazwisku Paduly”, omówili z kapitanem sztabu generalnego w Stryju, jak i kiedy zostaną przetransportowani samochodem do Gdańska, „gdzie prowokujący wojnę, drażniący Niemcy w dzielnicy portowej mieli być kontrolowani, ale bardzo ważne było, aby to towarzystwo nie było narodowości polskiej”⁶⁵. Zsabka został odwiedzony w Sławsku przez polskie MSZ i przedstawiciela poselstwa węgierskiego w Polsce⁶⁶. Z kolei

⁶¹ Depesza ministra spraw zagranicznych Istvána Csáky’ego do posła Węgier Andrása Hory’ego w Warszawie. Budapeszt, 13 lipca 1939 r., zob. E. L. Varga, *Orlowski Leó...*, s. 1409.

⁶² András Hory, poseł Węgier w Warszawie wysłał telegram do Istvána Csáky’ego, ministra spraw zagranicznych. Warszawa, 19 lipca 1939 r., zob. tamże.

⁶³ Transkrypcja od Henrika Wertha do Istvána Csáky’ego, ministra spraw zagranicznych, Budapeszt, 19 lipca 1939 r., zob. tamże, s. 1410.

⁶⁴ Odpis z Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Stanisławowie do MSW, Stanisławów, 12 lipca 1939 r. Cytat został dodany do dokumentu 20 lipca 1939 r., zob. tamże, s. 1408; II Wydział Sztabu Generalnego Armii Węgierskiej dowodził wówczas płk István Ujszászy, który służył w Warszawie w latach 1931–1934 – Sz. Szita, *Ujszászy István tábornok pályafutása, „Múltunk”*, 2 (2006), s. 6.

⁶⁵ ÁBTL 3.1.5. O-7763, „Kőműves” jelentése, 13 grudnia 1954 r., s. 305–306.

⁶⁶ HIM, HL, EGy, N, L, 37, Swiatoslaw Spalle: Lengyel expedíció (Rongyos gárda)

András Hory został wówczas poinformowany, że „spora liczba obywateli węgierskich zamierza przyjechać do Polski i wstąpić do polskiej armii, aby walczyć z Niemcami”⁶⁷. Warto w tym miejscu wspomnieć, że jeden z liderów Towarzystwa Obrońców Rasy Węgierskiej, Győző Dénesfay Dinich, był jednym z dowódców patrolu, który już w październiku 1938 r. przedostał się do Polski i wraz z resztą oddziału trafił do Sławsk⁶⁸. Jeśli można wierzyć jego zeznaniom z 1946 r., Dénesfay Dinich wyruszył ponownie latem 1939 r. i przekroczył granicę Polski 4 lipca 1939 r. Jego dokładny cel podróży musiał jednak różnić się od celu Zsabki i jego ekipy. Powrócił on bowiem do domu inną drogą⁶⁹. Zsabka dowiedział się podobno w Sławsku, że z powodu wyjazdu do Polski jego grupa została wydalona z Towarzystwa Obrońców Rasy Węgierskiej w Budapeszcie. Ponadto, wszczęto przeciwko nim postępowanie w Towarzystwie Turulskim. Sprawa zbyt szeroko się rozeszła, a strona polska po otrzymaniu wiadomości, że „Niemcy skierowali sprawę na drogę dyplomatyczną”, zaprzestała współpracy z grupą Zsabki⁷⁰. Według niego zmusiło to cały oddział do powrotu do Budapesztu, gdzie upewniono się, że plan został odkryty a niemieckie władze podjęły kontrakcję w postaci presji dyplomatycznej. W związku z tym, Zsabka czekał na rozwój wydarzeń, co później powiedział na forum publicznym odnosząc się do wystąpienia Hubay’ego i jego towarzyszy w Zgromadzeniu Narodowym⁷¹. Jest również prawdopodobne, że posłowie Strzałokrzyża wyolbrzymili niemiecką interwencję w tym zakresie⁷². Po powrocie do domu, 3 sierpnia

⁶⁷ András Hory, poseł Węgier w Warszawie, wysłał telegram do Istvána Csáky’ego, ministra spraw zagranicznych. Warszawa, lipiec 1939 – cyt. za: E. L. Varga, *Orlowski Leó...*, s. 1410; tydzień później Hory został poinformowany przez polskiego szefa gabinetu, że „nie otrzymali jeszcze żadnych zgłoszeń z Węgier”. Raport Hory’ego do ministra spraw zagranicznych Istvána Csáky’ego. 26 lipca 1939 r. cyt. za: tamże, s. 1413; po wybuchu skandalu strona polska stwierdziła, że „na razie nikt w Polsce nie myśli o organizowaniu ochotniczych oddziałów i legionów, ale oczywiście sytuacja byłaby inna, gdyby Niemcy wypowiedziały Polsce wojnę”. Raport Józsefa Kristóffy’ego, radcy poselstwa i tymczasowego chargé d’affaires w Warszawie do Istvána Csáky’ego, ministra spraw zagranicznych. Warszawa, 5 sierpnia 1939 r.- zob. tamże, s. 1414.

⁶⁸ Székely Molnár I., *A Rongyos Gárda felvidéki harcai*, w: *Felvidéki mártírok és hősök aranykönyve. Felvidéki irodalmi emlékönyv*, Budapest 1940, s. 441; akcji tej towarzyszyło wiele trudności i ciężkich walk; dowódca patrolu został w 25% inwalidą. Dénesfay Dinich, w życiu cywilnym nauczyciel wychowania fizycznego, został przeniesiony do pracy biurowej pod koniec czerwca 1939 r., powołując się na „pogarszający stan zdrowia” – zob. MNL, OL, K, 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 30 czerwca 1939 r., s. 5–6 – por. B. Cs. Stenge, *A Rongyos Gárda bevetése Kárpátalján, 1938–1939. 1. rész, „Seregszemle”*, 2 (2018), s. 96.

⁶⁹ BFL XXV.1.a 1946/865, Dénesfay-Dinich Győző vallomása, 6 marca 1946 r., s. 86.

⁷⁰ BFL XXV.1.a 1946/865, Zsabka Kálmán vallomása, 14 października 1945 r., s. 7–9.

⁷¹ HIM, HL, AKVI 2466/1897, Zsabka Kálmán önéletrajza.

⁷² Węgerscy „obdartusy” nie zostali wspomniani na słynnym spotkaniu Hitlera, Ribbentropa i Csáky’ego 8 sierpnia 1939 r., a ich działania nie przyciągnęły uwagi chociażby Goebbelsa, przy-

1939 r. Zsabka opowiedział prasie, że wraz z sześcioma innymi osobami pojechał na początku lipca na wycieczkę do „ośrodka wypoczynkowego” w Sławsku, gdzie trudnili się rybołówstwem na bagnach i budowali plażę. Wrócili z wakacji do Budapesztu 20 lipca. „Nikt z nas nie został w Polsce i, o ile wiem, nie ma w Polsce ani jednej osoby, która walczyła z nami w szeregach «Gwardii Obdartusów» podczas walk na Podkarpaciu” – powiedział zainteresowanym redakcjom⁷³.

Wiele lat później Zsabka powrócił wspomnieniami do tych wydarzeń. W 1968 r. powiedział polskiemu dziennikarzowi, że Mikus-Csák, Csifó i Kasztovszky, oraz 600 węgierskich ochotników przebywało w Sławsku i było ubranych w „polskie mundury”. Mikus-Csák powrócił do Budapesztu dopiero po niemiecko-sowieckiej inwazji, w drugiej połowie września, gdzie donosił, że „węgierska brygada wzięła udział w walkach na Podkarpaciu”. Trzydziestu sześciu z nich zginęło, a Ci, którzy przeżyli, zostali ponownie przerzuconych przez granicę przy pomocy polskich oddziałów⁷⁴. Mikus-Csák podobno walczył wspólnie w grupie 300 Węgrów przeciwko Niemcom w Polsce, a następnie – jak czytamy w relacji powiązanej z Zsabką po 1945 r.:

pod koniec 1939 r. i w 1940 r. wraz z Zoltánem Vértesem i Pálem Gödérem wysadzał niemieckie instalacje wojskowe w pobliżu miasta Eperjes [obecnie *Prešov*, Słowacja – przyp. autora] i na polecenie Kálmána Zsabki trzykrotnie odwiedził przywódcę ruchu antyniemieckiego na Słowacji: Bratankę Kálmána Zsabki, który zginął bohaterską śmiercią w antyniemieckich walkach w Besztercebánya [obecnie *Banská Bystrica*, Słowacja – przyp. autora]⁷⁵

najmniej według jego dziennika – por. notatkę Erdmannsdorffa ze spotkania Hitlera z ministrem spraw zagranicznych Csáky’em w Budapeszcie, Obersalzberg, 8 sierpnia 1939 r., w: *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944*, red. Gy. Ránki, E. Pamlényi L. Tilkovszky, Gy. Juhász, Budapest 1968, s. 418–423; *Die Tagebücher von Joseph Goebbels. Herausgegeben von Elke Fröhlich, Teil I. Aufzeichnungen 1923–1941. Band 7. Juli 1939 – März 1940*, München 1998, s. 29–87.

⁷³ NINCSENEK és sohasem voltak Rongyosgárdisták Lengyelországban! „Esti Ujság” z 3 sierpnia 1939, s. 1–2; „Körműves” zeznał, że zostali oni zmuszeni do opuszczenia Polski dopiero po wybuchu skandalu 1 sierpnia 1939 r., ale przeczą temu cytowane polskie źródła i zeznania Zsabki, zob. ÁBTL, 3.1.5. O-7763, „Körműves” jelentése, 13 grudnia 1954, s. 306.

⁷⁴ HIM, HL, Egy, N, L, 37. Szwiatoslaw Spalle: Lengyel expedíció (Rongyos gárda); nekrolog „chorążego Jenő Kasztovszky’ego” jest bardzo lakoniczny (nie wspomina nawet o miejscu śmierci) – por. *A Turáni Vadászok hősi halottai...*, s. 107–108.

⁷⁵ HIM, HL, EGy, M, 51, Statisztikai beszámoló a XIV/2 Kiska alakulat ellenállási cselekményeiről, működéséről és tagozódásáról. A Vörös Brigádra és a XIV/2 Kiska szdra vonatkozó iratok. 1944–1949.

Wydaje się jednak, że operacja w Eperjes jest mało prawdopodobna, gdyż ruch partyzancki na Słowacji rozpoczął się dopiero w 1942 r.⁷⁶ Göder nawet nie wspominał o tym w 1948 r. w kierowanym przez komunistów Wydziale Bezpieczeństwa Państwa (Államvédelmi Osztály), gdzie jednak niewygodne byłoby pamiętanie o niemiecko-sowieckiej inwazji. Wszystko, co powiedział o tym okresie, to to, że po tym, jak został wydalony z Towarzystwa Obrońców Rasy Węgierskiej z powodu działań w Polsce, dołączył do Związku Turańskich Myśliwych (*Turáni Vadászok Országos Egyesülete*) i nadal regularnie odwiedzał siedzibę Obrońców Rasy⁷⁷.

W tym miejscu należy zauważyć, że ochotnicy byli zorganizowani na kilku liniach i nie ograniczali się do działań „Gwardii Obdartusów”. 6 września 1939 r. Departament Polityczny węgierskiego MSZ raportował przełożonemu ministrowi, że zachowanie Strzałokrzyżowców w parlamencie nie zniechęciło propolskich Węgrów do organizowania kolejnych legionów ochotniczych. Działania te były wspierane przez Towarzystwo Polsko-Węgierskie (*Lengyel-Magyar Társaság*), Węgierskie Towarzystwo Mickiewicza (*Magyar Mickieicz Társaság*), Krajowe Towarzystwo Turańskich Myśliwych (*Turáni Vadászok Országos Szövetsége*), Stowarzyszenie Węgierskich Studentów Uniwersytetów i Szkół Wyższych (*Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége*), polskie sekcje Obozu Rdzennych Węgrów (*Törzsökös Magyarok Tábor*), „Gwardię Obdartusów” i byłych polskich legionistów z I wojny światowej⁷⁸. Warto dodać, że Obóz Rdzennych Węgrów publicznie poparł Gwardię Obdartusów w sprawie polskiej⁷⁹, a nawet utworzył „rdzenną polsko-węgierską kulturalną grupę roboczą”⁸⁰.

Na najwyższym szczeblu ppłk Béla Lengyel – węgierski attaché wojskowy w Warszawie, odwołany wiosną 1939 r. – próbował zaproponować regentowi Miklóswi Horthy’emu na początku sierpnia 1939 r. wysłanie legionu ochotników do Polski. Horthy początkowo się uchylał, a w połowie września biuro wojskowe regenta odrzuciło pomysł wolnego oddziału w sile batalionu. Jednak pomysł Lengyel musiał być już na określonym stopniu zaawansowania, ponieważ miał gotowy plan wyposażenia i umundurowania: „Odzież, sprzęt, uzbrojenie itp. Legion Bema byłby dostarczany przez armię polską,

⁷⁶ J. Stanislav, S. Mičev, *The Legacy of Freedom. A Baedeker on Anti-Fascist Resistance and Slovak National Uprising*, Banská Bystrica 2019, s. 26.

⁷⁷ BFL, VII.5.e., 1949/21869, Göder Pál vallomása, 30 marca 1948 r., s. 253–256.

⁷⁸ HIM, HL, EGY, N, L, 37; cyt. za: J. R. Nowak, Węgrzy a polski wrzesień, „Perspektywy” z 20 sierpnia 1971, s. 4.

⁷⁹ *Új erővel indul meg a törzsökös magyarok szervezkedése*, „Az Est” z 5 sierpnia 1939, s. 6.

⁸⁰ *Törzsökös magyar-lengyel kulturális munkaközösség alakul*, „Magyar Nemzet” z 20 sierpnia 1939, s. 23.

a czapki, kurtki i peleryny miałyby wyraźne węgierskie barwy narodowe nad sercem”⁸¹. Warto dodać, że sam podpułkownik po wybuchu wojny planował poprosić o zwolnienie z wojska, ponieważ chciał walczyć po stronie polskiej⁸².

Jedną z kluczowych postaci polsko-węgierskich organizacji na Węgrzech w tym czasie był Leó Ferdinand Miklósi. Ze względu na swoje żydowskie pochodzenie mógł być jedynie zwykłym członkiem węgierskiej organizacji, którą założył na Węgrzech w celu zjednoczenia węgierskich ochotników walczących w polskich legionach podczas I wojny światowej⁸³. Mimo to był jednym z przywódców węgierskich legionistów na Zjeździe Legionistów w Krakowie w 1939 r. Wyjeżdżająca delegacja przekroczyła granicę w Ławocznem (obecnie Ukraina) 4 sierpnia 1939 r., gdzie ich pociąg zatrzymał się na krótki przystanek. Na stacji wygłoszono przemówienia powitalne, a płk Tadeusz Gawdzik, dowódca Pułku Straży Granicznej, poprowadził wartę honorową polskiego kontyngentu wojskowego maszerującego na cześć węgierskiej delegacji⁸⁴. Dwa dni później organizatorzy wielkiej uroczystości w Krakowie zastrzegli, że przyjęcie węgierskich legionistów „nie może mieć charakteru demonstracyjnego ani reprezentacyjnego”⁸⁵. Mimo to węgierska prasa donosiła, że uroczyste przyjęcie Miklósi’ego było „poza wyobraźnię”. Węgierską delegację odwiedził minister Józef Beck, a trzech węgierskich delegatów zostało zaproszonych na obiad, którego gospodarzem był marszałek Edward Rydz-Śmigły⁸⁶. Po uroczystości grupa wróciła na Węgry, ale według powojennej węgierskiej informacji prasowej, we wrześniu 1939 r. zaoferowali swoje usługi Emisariuszowi jako korpus i co najmniej trzech z nich (Róbert Gáti, Károly Kismóki, Mihály Kulhavi) walczyło po stronie Polaków po wybuchu II wojny światowej. Kismóki zginął w akcji, a Gáti został schwytany jako członek polskiego ruchu oporu i zamordowany w Mauthausen⁸⁷.

⁸¹ B. Lengyel, *Európa forgószelében*, Szarvas 2011, s. 121-124.

⁸² Ostatecznie zrezygnował ze swojego planu – zob. Gy. Kádár, *A Ludovikától Sopronkőhidáig*, Budapest 1978, s. 329; M. Zima, *Węgry wobec Powstania Warszawskiego*, Warszawa 2016.

⁸³ I. M. Balázs, *Ferdinánd Leó Miklósi (1889-1968)*, w: *Polsko-węgierskie mosty przyjaźni. Biografie*, red. K. Lubiczyk, M. Mitrovits, Warszawa 2024, s. 39-47.

⁸⁴ *Határtalan lelkesedéssel fogadta Lengyelország a világháború magyar legionistáit*, „Magyar Nemzet” z 8 sierpnia 1939, s. 9.

⁸⁵ O przyjeździe Węgrów do Krakowa na Zjazd Legionistów zob. E. L. Varga, *Magyarok a Lengyel Légiókban 1914–1918*. „Valóság”, 12 (2015), s. 54. Są oni wymienieni z imienia i nazwiska w: tamże, s. 55–56.

⁸⁶ *Węgierscy legioniści, którzy wzięli udział w Narodowym Świącie Legionistów, zostali przyjęci w Polsce z wielkim entuzjazmem*, „Pesti Hírlap” z 8 sierpnia 1939, s. 2.

⁸⁷ Inni węgierscy legioniści, którzy rzekomo walczyli po stronie Polaków w 1939 r. to Márton Dzurek, László B. Greischner, Dezső Kovács, Károly Kovács, Sándor Lebi, Ignác Lew, István Mikulecz, zob. E. L. Varga, *Węgry w Legionach Polskich, 1914–1948. Magyarok a lengyel légiókban, 1914–1948*. „Hadtörténelmi Közlemények”, 3 (2012), s. 827–828.

Nie był to odosobniony przypadek. Według raportu z 1945 r., opartego na wielu źródłach, węgierscy legionści walczyli w Polsce we wrześniu 1939 r. kończyli swój żywot w niemieckiej niewoli. 72 Węgrów w polskich mundurach zostało pojmanych przez Niemców w walkach w okolicach Poznania, gdzie zostali sklasyfikowani jako partyzani, co doprowadziło do ich potępienia i egzekucji⁸⁸. Niemieccy urzędnicy wiedzieli również, że „legion węgierski”, zorganizowany przez Ivána Héjjasa walczył przeciwko nim w wojnie polsko-niemieckiej „za wiedzą i przy wsparciu rządu węgierskiego”. Spośród nich „wielu zostało schwytanych, a co najmniej 50–60 rozstrzelanych”⁸⁹. Często przesadzający Zsabka w 1945 i 1951 r. zeznał, że sam próbował „przeszmuglować” do Polski grupę 6000 „obdartusów”⁹⁰. Podobnie w 1946 r. zeznawał Göder wskazując na grupę 6000 ochotników⁹¹. Nawet brytyjski historyk Carlile Aylmer Macartney, mający dobre rozeznanie na Węgrzech, napisał o 6000 „obdartusach” w swojej książce. Według tego ostatniego kontyngent ten walczył po stronie polskiej w wojnie polsko-niemieckiej⁹². Pod koniec życia Zsabki, jak widzieliśmy, wspominał on o 600 węgierskich ochotnikach, którzy rzekomo stacjonowali w obozie szkoleniowym dla oficerów rezerwy w Sławsku⁹³.

Chociaż powyższe historie nie mają precyzyjnego potwierdzenia źródłowego i często były prezentowane fragmentarycznie to pewnym jest, że kilku węgierskich oficerów służyło w polskiej armii w czasie niemieckiego ataku we wrześniu 1939 r. Warto tu przywołać postaci takie jak: Mihály Lipcsey-Steiner, urodzony w Levie (obecnie Levice, Słowacja) i mający wpływowe węgierskie znajomości, był już majorem w 1939 r., czy Rudolf Klemens, urodzony w Burgenlandzie (później żandarm polowy i kapitan Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie)⁹⁴. W sierpniu 1939 r. Emánuel Korompay, kapitan

⁸⁸ D. Saly, *Szigorúan bizalmas! Fekete könyv: 1939–1944*, Budapest 1945, s. 71.

⁸⁹ Raport płk. Zoltána Baló, szefa 21. Departamentu MON do ministra obrony narodowej. Budapeszt, 11 sierpnia 1940 r. – zob. L. E. Varga, *Részlet Jan Emisarski, volt budapesti lengyel katonai attasé emlékirataiból, 1938–1940*, „Hadtörténelmi Közlemények”, 4 (2001), s. 684.

⁹⁰ BFL, XXV.1.a 1946/865, Zsabka Kálmán vallomása, 1945. október 14. pp. 7–9; HIM, HL, AKVI 2466/1897, Zsabka Kálmán önéletrajza.

⁹¹ BFL, XXV.1.a, 1946/865, Göder Pál vallomása, 2 lutego 1946 r., s. 31.

⁹² C. A. Macartney, *October Fifteenth: A History of Modern Hungary*, Edinburgh 1956–1957, s. 367.

⁹³ R. J. Antoniewicz, *A szabadságért lengyel földön...*, s. 1347; według zeznań polskiego uchodźcy na Węgrzech „kilkuset węgierskich ochotników” wstąpiło do polskiej armii w 1939 r. – zob. C. Juszyński, *Zarándokút a barátság és testvériség nyomában*, „Magyar Nemzet” z 29 sierpnia 1979 r., s. 7.

⁹⁴ E. L. Varga, *Egy emléktábla és ami mögötte van – Lengyelek-magyarok, 1919–1920*, „Hitel”, 11 (2011), s. 32–33; zob. jeszcze: *Lipcsey-Steiner Mihály lengyel őrnagy előadása Rydz-Smigły tábornagyról a magyar-lengyel szövetségben*, „Magyarság” z 28 kwietnia 1937, s. 4; regent Miklós Horthy napisał przedmowę do biografii Ignacego Mościckiego napisanej przez polskiego majora Lipcsey-Steinera, zob. „Magyarország” z 28 października 1938, s. 11.

Wojska Polskiego w stanie spoczynku, będąc od wielu lat wykładowcą języka węgierskiego na Uniwersytecie Warszawskim udał się ze swoimi studentami na wycieczkę naukową na Węgry. Po wybuchu wojny powrócił do ogarniętej wojną Polski i został aresztowany przez Sowietów w Złoczowie. Następnie był więziony na wschodzie i ostatecznie został zamordowany w Charkowie, w 1940 r.⁹⁵

Kto to ujawnił?

Parlamentarna niedyskrecja Rátza i Hubaya z 1 sierpnia 1939 r. była prawdziwą polityczną bombą, która ujawniła opinii publicznej (nawet za granicą) napięcia, które od pewnego czasu niepokoiły węgierskie kręgi władzy⁹⁶. Napięcia te obejmowały relacje z totalitarną III Rzeszą Niemiecką, która zerwała wersalskie „kajdany pokoju” oraz wartość tradycyjnej przyjaźni polsko-węgierskiej, a także podział między węgierską partią rządzącą a skrajną prawicą w tych kwestiach. Inne drażliwe problemy, takie jak antyniemieckie działania „Obdartusów” oraz lojalność Strażokrzyżowców wobec państwa i jego (postrzegane lub rzeczywiste) powiązania z Berlinem, również ujrzały wówczas światło dzienne. O tym wszystkim można było wówczas pisać stosunkowo swobodnie, ponieważ wstępna cenzura została wprowadzona na Węgrzech dopiero we wrześniu 1939 r. Prorządowe gazety wspierały w tym czasie „Obdartusów” i kontratakowały Strażokrzyżowców, powołując się na użycie przez Hubaya terminu „horda” określającego pejoratywnie „Gwardię Obdartusów”. Jednak otwarta debata o tym zagadnieniu nie leżała w interesie żadnej ze stron, a artykuły na ten temat przestały być publikowane już do połowy sierpnia 1939 r.⁹⁷

Po wybuchu skandalu polskie władze uznały, że „cała sprawa została zorganizowana przez gestapo”⁹⁸. Chociaż ten scenariusz można raczej wykluczyć to jednak operacja „Obdartusów” została przez kogoś ujawniona. Zsabka, Gödér i Korpás uważali po wojnie, że jeden z ich towarzyszy, László Kapsz, od dawna poszukiwany za oszustwa, mógł być tym infor-

⁹⁵ I. Kovács, *Csoda a Visztulánál és a Balti-tengernél. Pilsudski ... Katyn ... Szolidaritás. A XX. Századi lengyel történelem sorsfordulói*, Budapest 2012. s. 148.

⁹⁶ *Eine neue Art der Unruhetigung. Wer sind die Lumpengardisten?* „Banater Deutsche Zeitung” z 10 sierpnia 1939, s. 2.

⁹⁷ Á. Bartha, *Törzsökösök, rongyosok, turániak...* s. 124–127.

⁹⁸ E. L. Varga, *Orłowski Leó...*, s. 1393.

matorem⁹⁹. Kapsz został ostatecznie skazany za szantaż w 1936 r.,¹⁰⁰ ale nie odsiedział swojej kary. Ponownie stanął przed sądem dopiero po powrocie z Polski, 15 sierpnia 1939 r., ale tym razem został uwięziony pod zarzutem „publikowania fałszywych wiadomości”¹⁰¹. Według Zsabki aresztowanie Kapsza było działaniem Józsefa Sombor-Schweinitzera, szefa policji, który potajemnie kierował działaniami „Obdarustów” w celu rozkładaniu Strzałokrzyżowców¹⁰². Warto dodać, że Kapsz brał też udział w działaniach dywersyjnych jesienią 1938 r. przeciwko tej grupie politycznej. Z kolei według Zsabki, Kapsz został wysłany do Polski przez Hubaya w celu szpiegowania latem 1939 r.¹⁰³

W postępowaniu przed Trybunałem Ludowym przeciwko Kálmánowi Hubayowi po 1945 r. zeznania „Obdartusów” zostały szczegółowo zbadane przez nowe, komunistyczne władze. Zsabka i jego współtowarzysze chcieli tego uniknąć, wyszczególniając swoją tezę, że celem niedyskrecji (w dniu 1 sierpnia 1939 r. w parlamencie) głównego organizatora Strzałokrzyżowców było wymuszenie niemieckiej okupacji Węgier¹⁰⁴. Ale Hubay do końca życia utrzymywał stanowisko, że sam był proniemiecki z powodów rewizjonistycznych, co doprowadziło do jego interpelacji w parlamencie właśnie 1 sierpnia 1939 r. Zaprzeczył, że był niemieckim informatorem, a nawet stwierdził, że nie miał kontaktu z niemieckimi agentami¹⁰⁵. Hubay został skazany na karę śmierci, a następnie stracony przez Trybunał Ludowy. Co ciekawe, sąd nie zbadał sprawy dalej, podobnie jak nie zadał trywialnego pytania, skąd Hubay czerpał informacje na temat operacji gdańskiej.

Najprawdopodobniej węgierskie MSZ miało wiedzę o tej sprawie już w połowie sierpnia 1939 r. Polskie źródła w Budapeszcie podały, że dwóch znanych agentów Gestapo narodowości słowackiej, „Severin Koribana” (Severín Koribaň) i „Jan Vrbno Novomestsky” (Ján Vrba) byli informatorami Hubaya. Uważano, że działali oni pod wpływem agenta gestapo „Lubo

⁹⁹ BFL, XXV.1.a, 1946/865, s. 7–9, 31, 33.

¹⁰⁰ *Frühwirth Mátyás* *zsarolóját kéthónapi fogházra ítélte a tábla*, „Esti Kurír” z 7 maja 1936, s. 11.

¹⁰¹ *Megint letartóztattak egy álhírlapíró*, „Az Ujság” z 16 sierpnia 1939, s. 8.

¹⁰² BFL, XXV.1.a, 1946/865, Zsabka Kálmán vallomása, 14 października 1945 r., s. 7–9; według „Kőművesa” po powrocie do domu Zsabka poinformował ich, że Sombor-Schweinitzer może dostarczyć im dowody ich pobytu w Polsce. „Kőműves” pamiętał również Kapsza który, jak twierdził, po przecieku o ich sprawie w Polsce, „wpadł w histerię i zażądał od Polaków dużej sumy pieniędzy, które przeznaczyłby na życie za granicą” zob. ÁBTL, 3.1.5., O-7763, „Kőműves” jelentése, 13 grudnia 1954, s. 306.

¹⁰³ zob. BFL XXV.1.a 1946/865, Zsabka Kálmán vallomása, 14 października 1945 r., s. 7–9.

¹⁰⁴ tamże, Zsabka Kálmán vallomása, 17 lutego 1946 r., s. 27–28, 36; tamże, Gödér Pál vallomása, 25 lutego 1946 r., s. 31; tamże, Dénesfay Dinich Vidor vallomása, 25 lutego 1946 r., s. 29–30.

¹⁰⁵ BFL, XXV.1.a, 1946/865, Hubay Kálmán vallomásai, s. 43, 48, 74–75, 161–162.

Korena" (Ludovit Koreň), prawdopodobnie w Sławsku, gdzie przybyli w tym samym czasie co węgierscy „obdartusy”.¹⁰⁶ Koribaň, Vrba i Koreň mogli być trzema osobami narodowości słowackiej, które zgłosiły się do polskiej straży granicznej w tym samym czasie, co siedmioosobowy zespół Zsabki¹⁰⁷. Na temat tych trzech agentów jest stosunkowo niewiele dostępnych informacji. Koreň był pierwotnie słowackim emigrantem zatrudnionym jako węgierski agent, który negocjował z kluczowymi węgierskimi skrajnie prawicowymi politykami już w 1937 r. Posiadał kontakty w Berlinie. Jesienią 1938 r. zorganizował z Krakowa ochotniczy oddział przeciwko Czechosłowacji i napisał memorandum do Miklósa Horthy'ego na rzecz utworzenia państwa słowackiego. Uważa się, że „Vrbno” to to samo nazwisko, co Ján Vrba, członek Narodowej Wspólnoty Faszystowskiej (*Národná obec fašistická*) w Czechosłowacji, który uciekł do Wiednia i zaproponował inwazję na Bratysławę po pierwszej decyzji wiedeńskiej. Skrzydłem Narodowej Wspólnoty Faszystowskiej, które uważano za pro-węgiersko, kierował niejaki Severín Koribaň. Był on przetrzymywany przez rząd Tiso od listopada 1938 r. do marca 1939 r., po czym uciekł na Węgry¹⁰⁸. Vrba był również na Węgrzech na początku sierpnia 1939 r., kiedy przemawiał w imieniu słowackich bojowników pierwszej linii frontu na rzecz historycznych Węgier (na wiecu antyniemieckich węgierskich organizacji obrońców rasy)¹⁰⁹.

Jest jeszcze jeden aspekt, który należy rozważyć w odniesieniu do rozpowszechnienia informacji o inicjatywie „Obdartusów”. Rzeczywiście rzuca się w oczy fakt, że elementy raportu cytowanego przez Henrika Wertha odbijają się echem w burzliwych interpelacjach parlamentarnych Hubaya i Rátza. Może to sugerować trzy rzeczy. Z jednej strony możliwe jest, że dokument wpadł do rąk osób postronnych, a z drugiej, że treść listu przeciekła z otoczenia Sztabu Generalnego, ewentualnie z MSZ. Najbardziej prawdo-

¹⁰⁶ Por. ÁBTL 4.1. A-779/1, Napi jelentés, Budapest, 14 sierpnia 1939 r., s. 50 oraz telegram Józsefa Kristóffy'ego, radcy poselstwa, tymczasowego chargé d'affaires w Warszawie, do Istvána Csáky'ego, ministra spraw zagranicznych. Warszawa, 9 sierpnia 1939 r., zob. E. L. Varga, *Orłowski Leó...*, s. 1411.

¹⁰⁷ Towarzyszyła im również osoba pochodzenia chorwackiego. Odpis z Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Stanisławowie do MSW. Stanisławów, 12 lipca 1939 r. – zob. tamże, s. 1408.

¹⁰⁸ L. Tilkovszky, *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938–1941*, Budapest 1967, s. 18–19, s. 30–33. 30–33; A. Hruboň, „*Blaho vlasti – zakon najvyšši!*”. *Narodna obec fašisticka a Slovensko (1926–1938)*, Ružomberok 2015, s. 134.

¹⁰⁹ F. Vásárhelyi, *Hatalmas vádbeszéd mondott Klein Antal bonyhádi ünneplésén a magyarországi németiség lázitói ellen*, „Az Est” z 8 sierpnia 1939, s. 5–6; Budapesztańskie przemówienia Koribaňa i Vrby można znaleźć w następującej notatce MSZ z dnia 17 sierpnia 1939 r. – zob. ÁBTL, 4.1., A-779/1, s. 48.

podobnym scenariuszem jest jednak to, że „zaufane źródło” wspomniane przez Szefa Sztabu Generalnego było tym samym, co Hubaya¹¹⁰.

Wnioski

W dniu 5 lipca 1939 r. grupa węgierskich oddziałów paramilitarnych, znana jako „Rongyos Gárda” (Gwardia Obdartusów), działająca półlegalnie, przekroczyła granicę polsko-węgierską. Następnie w Sławsku, wraz z trzema osobami pochodzenia słowackiego (wcześniej pozycjonującymi się jako prowęgierscy, a obecnie zidentyfikowanymi jako niemieccy agenci) oraz Chorwatem, skontaktowała się z polskim wywiadem wojskowym, deklarując swoją gotowość w sabotażu, dywersji i walce przeciwko Niemcom. Członkowie „Gwardii Obdartusów”, w tym Kálmán Zsabka, który kierował operacją w Polsce, posiadali bliskie powiązania z węgierskimi organami policyjnymi. Przyjaźń z Polakami (a nawet polskimi oficerami) była podtrzymywana przez organizację gwardii, czyli Towarzystwo Obrońców Rasy Węgierskiej. Ich działalność w obszarze polsko-węgierskich form udzielania pomocy zbrojnej była z pewnością działaniem prywatnym, a przynajmniej nie takim, które węgierskie władze mogłyby oficjalnie wesprzeć. Ostatecznie zarówno węgierskie MSZ, jak i służby wywiadowcze oraz kontrwywiadowcze, a nawet Towarzystwo Obrońców Rasy Węgierskiej, zdystansowały się od tej operacji. W Sławsku, według wspomnień „obdartusów”, miały miejsce „negocjacje” między stronami, ale polskie dokumenty archiwalne opublikowane przez László E. Vargę pokazują, że dyskusje te można dokładniej opisać jako „przesłuchania”. Polskie władze, podobnie jak ich węgierscy odpowiednicy, były powściągliwe wobec podejrzanej grupy. Tym samym Zsabka z jego ludziami nigdy nie dotarli do Gdańska, ponieważ zostali deportowani 20 lipca 1939 r. Byli już z powrotem na Węgrzech,

¹¹⁰ Odpis listu Henrika Wertha do Istvána Csáky’ego, ministra spraw zagranicznych. Budapeszt, 19 lipca 1939 r., zob. E. L. Varga, *Orłowski Leó...*, s. 1410; o przenikaniu się różnych sieci może świadczyć fakt, że w lipcu 1939 r. w Užhorodzie zorganizowano Partię Strzałokrzyżowców z pomocą niektórych powierników Istvána Fenczika, który był zwolennikiem propolskiej polityki – por. MNL, OL, K429, Kozma Miklós. 28. csomó, 3. dosszié. s. 110. Infiltracja niemieckich służb wywiadowczych na Podkarpaciu nasiliła się już za rządów Wołoszyna, od końca 1938 r. – zob. D. Dąbrowski, P. Cichoracki, *Az 1939-es kárpátaljai események lengyel nézőpontból*, w: *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*, red. Cs. Fedinec, Pozsony 2014, s. 198; po zajęciu Podkarpacia, Kozma konsultował się również z polskim posłem w Budapeszcie, L. Orłowskim, w sprawie niemieckiej siatki agenturalnej na tym terytorium, zob. Kozma Miklós. 29. csomó, 1. dosszié. Kozma Miklós naplőja, (1939. március 29-i bejegyzés), p. 45.

gdy dwanaście dni później posłowie Strzałokrzyżowców – Kálmán Hubay i Kálmán Rátz – ujawnili skandal na forum parlamentu. Z analizy węgierskich dokumentów nie wynika jednak ile osób Zsabka zamierzał „przerzucić” do Polski w ramach tej operacji. Nie wiemy też co, i czy cokolwiek, udało im się osiągnąć. Ponadto tajemnicze pozostają powiązania tej sprawy z polskimi czynnikami. Archiwalia nie wskazują kto po stronie polskiej był zaangażowany w tę akcję i w jakim stopniu. Podobnie wciąż otwartym jest zagadnienie czy w sierpniu 1939 r. na terytorium Polski pozostali jeszcze jacyś inni węgierscy dezertjerzy, a jeśli tak, to ilu ich dokładnie było, a także jaka była ich rola po 1 września 1939 r. Wydaje się wysoce prawdopodobne, że wiele odpowiedzi na te pytania można znaleźć przeprowadzając kwerendy archiwalne w wybranych polskich instytucjach cywilnych i wojskowych.

(tłumaczenie: Miklós Mitrovits)

Bibliografia References

Źródła archiwalne

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL, Budapest)

2.2.1. I/3. 8. doboz, Gödér Pál operatív kartonja

3.1.5. O-7763, Zsabka Kálmán

3.1.5. O-14850, „Rongyos Gárda”

3.1.9. V-286, Kunéri István „Rongyos Gárdista” feljelentési kötelezettség elmulasztása

4.1. A-779/1, Lengyel menekültekre vonatkozó iratok, I. kötet

Budapest Főváros Levéltára (BFL, Budapest)

XXV.1.a 1946/865, Hubay Kálmán népbíróági ügye

VII.5.e. 1949/21869, Draskóczy László és társai

Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár (HIM HL, Budapest)

AKVI, tiszti adatgyűjtő

VII. Ellenállási Gyűjtemény, Magyarország (EGy M)

VII. Ellenállási Gyűjtemény, Nemzetközi (EGy N)

VII. Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye 1945-ig (Tvgy)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL, Budapest)

K27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek

K429. Kozma Miklós

Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtár (OSZK PKnyt, Budapest)

Alb. C 134. Bihary László (rajzolta): A nevető gárda. A „Rongyos Gárdának” az 1921. évi nyugatmagyarországi, valamint az 1938. évi kárpátaljai felkelő harcokban részt vett tagjairól. Budapest, MFOSZ, 1941.

The National Archives (TNA, London)

SOE History 113. (1944–1945) Hungarian Section History. Draft. HS7/162

Prasa

A »Rongyos Gárda« története, „Sorakozó” z 4 marca 1939, 3–4.

A Magyar Fajvédők Országos Szövetségének közleményei, „Sorakozó” z 7 lipca 1939 r., s. 4.

A magyar–lengyel baráti szervezetek egységesítésével magyar–lengyel külpolitikai társaság terve merült fel, „Sorakozó” z 16 lipca 1939, s. 2.

A zsidó beszivárgás vonala, „Sorakozó” z 7 lipca 1939, s. 1–2.

Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Első kötet, Budapest 1939.

Eine neue Art der Unruhetigung. Wer sind die Lumpengardisten?, „Banater Deutsche Zeitung” z 10 sierpnia 1939, s. 2.

Ernste Zwischenfälle in Bonyhad, „Völkischer Beobachter” z 30 maja 1939, s. 1.

Fajvédők Szövetség közleményei, „Sorakozó” z 14 lipca 1939, s. 6.

Frühwirth Mátyás zsarolóját kéthónapi fogházra ítélte a tábla, „Esti Kurír” z 7 maja 1936, s. 4.

Határozat, „Sorakozó” z 12 kwietnia 1940, s. 4.

Határtalan lelkesedéssel fogadta Lengyelország a világháború magyar legionistáit, „Magyar Nemzet” z 8 sierpnia 1939, s. 9.

Horthy Miklós kormányzó írt előszót Lipcsey-Steiner lengyel őrnagy Moscicki-életrajzához, „Magyarország” z 28 października 1938, s. 11.

Hubay Kálmánt könnyebb baleset érte, „Magyarság” z 9 sierpnia 1939 r., s. 10.

Juszynski C., Zarándokút a barátság és testvériség nyomában, „Magyar Nemzet” z 29 sierpnia 1979, s. 7.

Kolozs P., Aki nem marad a kaptafánál, – ha hívja az igaz ügy, „Uj Nemzedék” z 24 grudnia 1940, s. 9.

Lipcsey-Steiner Mihály lengyel őrnagy előadása Rydz-Smigly tábornagyról a magyar–lengyel szövetségben, „Magyarság” z 28 kwietnia 1937, s. 4.

„Magyar Országos Tudósító” z 15 lipca 1939, s. 234.

Magyar Távirati Iroda, Belföldi Hírek, z 17 listopada 1948 r. (B 29. Kiadás).

Megint letartóztattak egy álhírlapíró, „Az Ujság” z 16 sierpnia 1939, s. 8.

Nagy lelkesedéssel fogadták Lengyelországban a légiók nemzeti ünnepén résztvevő magyarországi legionistákat, „Pesti Hírlap” z 8 sierpnia 1939, s. 2.

NINCSENEK és sohasem voltak Rongyosgárdisták Lengyelországban!, „Esti Ujság” z 3 sierpnia 1939, s. 1–2.

Sajtóper, amelyre detektívvá kell előállítani a sértettet, „Magyarország” z 29 sierpnia 1934, s. 8.

„Sorakozó” z 21 kwietnia 1939, s. 8 (brak autora)
Táborozás Vereckén, „Sorakozó” z 9 czerwca 1939, s. 6.
Törzsökös magyar–lengyel kulturális munkaközösség alakul, „Magyar Nemzet” z 20
 szeptember 1939, s. 23.
 Új erővel indul meg a törzsökös magyarok szervezkedése, „Az Est” z 5 szeptember 1939, s. 6.

Opracowania

- A madridi követségtől Mauthausenig. Andorka Rudolf naplója*, red. Z. Lőrincz, Budapest 1978.
- A turáni vadászok évkönyve 1944*, red. N. L. Sütő, Budapest 1944.
- A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944*, red. G. Ránki, E. Pamlényi, L. Tilkovszky, G. Juhász, Budapest 1968.
- Ablonczy B., *Pál Teleki (1879–1941)*, tłum. Sz. Brzeziński, Warszawa 2020.
- Antoniewicz R.J., *A szabadságért lengyel földön, „Élet és Tudomány”* 27 (1972), s. 1347–1352.
- Balázs I., *Ferdinánd Leó Miklósi (1889–1968)*, w: *Polsko-węgierskie mosty przyjaźni. Biografie*, red. K. Łubczyk, M. Mitrovits, Warszawa 2024, s. 39–47.
- Bartha Á., *Anti-Nazi Politics in Hungary during the Second World War, „Totalitarian and 20th Century Studies”*, 4 (2020), s. 498–514.
- Bartha Á., *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet*, Budapest 2019.
- Bartha Á., Pócs N., Szécsényi A., *Egy hosszan „ébredő” túlélőművész. Zsabka Kálmán pályarajza (1897–1971) I. rész, „Múltunk”*, 2 (2019) s. 138–180.
- Bartha Á., *Törzsökösök, rongyosok, turániak. Németellenes magyar fajvédelem, 1938–1945*, Budapest 2023.
- Bartha Á., *Véres város. Fegyveres ellenállás Budapesten, 1944–1945*, Budapest 2021.
- Bodó B., *The White Terror: Antisemitic and Political Violence in Hungary*, London – New York 2019.
- Dąbrowski D., Cichoracki P., *Az 1939-es kárpátaljai események lengyel nézőpontból, w: Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*, red. Cs. Fedinec, Pozsony 2014, s. 195–210.
- Die Tagebücher von Joseph Goebbels. Herausgegeben von Elke Fröhlich, Teil I. Aufzeichnungen 1923–1941. Band 7. Juli 1939 – März 1940*, München 1998.
- Fedinec Cs., *A Magyar Szent Koronához visszatért Kárpátalja*, Budapest 2015.
- Gerencsér T., Grad M., Mitrovits M., *Flaga węgierska nad Wisłą. Z dziejów placówki dyplomatycznej Węgier w Warszawie*, Warszawa 2017.
- Gyurgyák J., *Magyar fajvédők. Eszméletörténeti tanulmány*, Budapest 2012.
- Hruboň A., *„Blaho vlasti – zakon najvyšši!”. Narodna obec fašisticka a Slovensko (1926–1938)*, Ružomberok 2015.
- Komáromi J., *Rongyos Gárda. Tizenhat elbeszélés*, Budapest 1921.
- Kovács I., *Csoda a Visztulánál és a Balti-tengernél. Pilsudski... Katyn... Szolidaritás. A XX. Századi lengyel történelem sorsfordulói*, Budapest 2012.

- Lengyel B., *Európa forgószelében*, Szarvas 2011.
- Macartney C.A., *October Fifteenth: A History of Modern Hungary*, Edinburgh 1956–1957.
- Mester K., *A felvidéki szabadságharc története*, Budapest 1939.
- Mitrovits M., *Stanowisko rządu węgierskiego wobec wojny niemiecko-polskiej w roku 1939*, w: *Henryk Sławik – śląski bohater trzech narodów*, red. J. Januszewska-Jurkiewicz, L. Krzyżanowski, Bielsko-Biała 2015, s. 60–74.
- Orłowski L., *Pierwsze wiadomości o wojnie*, „Zeszyty Historyczne” (3) 1963, s. 112–117.
- Orłowski L., *Sprawa wspólnej granicy z Węgrami*, „Niepodległość” 11 (1978) i 13 (1980), s. 136–183, 66–127.
- Paksa R., *A magyar szélsőjobboldal története*, Budapest 2012.
- Paksa R., *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója*, Budapest 2013.
- Pócs N., *Varjúszereg. Kováts Tivadar és a magyar fajvédelem láthatatlan útjai*, Pécs – Budapest 2022.
- Romsics I., *A Trianonhoz vezető út. Historiográfiai áttekintés*, „Magyar Tudomány” 6 (2020), s. 727–737.
- Saly D., *Szigorúan bizalmas! Fekete könyv: 1939–1944*, Budapest 1945.
- Sipos P., *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*, Budapest 1970.
- Stanislav J., Mičev S., *The Legacy of Freedom. A Baedeker on Anti-Fascist Resistance and Slovak National Uprising*, Banská Bystrica 2019.
- Stenge B.Cs., *A Rongyos Gárda bevetése Kárpátalján, 1938–1939. 1. rész.*, *Seregszemle*, 2 (2018) s. 93–106.
- Stenge B.Cs., *Lengyel diverziós műveletek Magyarország támogatására 1938. október–novemberében. I.*, „Hadtudomány”, 27 (2017), s. 52–60.
- Stenge B.Cs., *Lengyel diverziós műveletek Magyarország támogatására 1938. október–novemberében. II.*, „Hadtudomány” 27 (2017), s. 75–84.
- Szanyi M.J., *Kárpátalja visszacsatolása Magyarországhoz (1938–1939). Autonómia, birtokbavétel, katonai akciók*, Doktori (PhD-) értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2017.
- Székely Molnár I., *A Rongyos Gárda felvidéki harcai*, in: *Felvidéki mártírok és hősök aranykönyve. Felvidéki irodalmi emlékkönyv*, Budapest 1940, s. 425–456.
- Szita Sz., *Ujszászy István tábornok pályafutása*, „Múltunk” 2 (2006), s. 4–31.
- Tilkovszky L., *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938–1941*, Budapest 1967.
- Tóth I., *Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig*, Pécs 2020.
- Varga E.L., *Egy emléktábla és ami mögötte van – Lengyelek-magyarok, 1919–1920*, „Hitel” 11 (2011), s. 29–34.
- Varga E.L., *Jan Emisarski vezérkari alezredes, budapesti lengyel katonai attasé működése, 1938–1940*, „Aetas” 1 (2010), s. 113–130.
- Varga E.L., *Magyarok a Lengyel Légiókban 1914–1918*, „Valóság” 12 (2015), s. 35–60.
- Varga E.L., *Magyarok a lengyel légiókban, 1914–1948*, „Hadtörténelmi Közlemények” 3 (2012), s. 807–846.

- Varga E.L., *Orłowski Leó budapesti lengyel követ visszaemlékezései II.*, „Századok” 6 (2003), s. 1389–1420.
- Varga E.L., *Részlet Jan Emisarski, volt budapesti lengyel katonai attasé emlékirataiból, 1938–1940*, „Hadtörténelmi Közlemények” 4 (2001), s. 113–130.
- Zeidler M., *A revíziós gondolat*, Budapest 2001.
- Zima M., *Węgrzy wobec Powstania Warszawskiego*, Warszawa 2016.
- Zinner T., *Az ébredők fénykora, 1919–1923*, Budapest 1989.